

Robert Bońkowski
Uniwersytet Śląski

ALFABETY SERBÓW

Serbowie posiadali / posiadają trzy alfabety – ǵłagolicę, cyrylicę i od XX wieku łacinkę. Artykuł przedstawia historycznie wykorzystanie każdego z nich. Koncentruje się także na współczesności i dotyczy dyskusji użycia dzisiaj dwóch alfabetów, z których jeden – cyrylica – jest alfabetem oficjalnym w Republice Serbii.

Słowa kluczowe: historia języka – ekologia języka – alfabet - ortografia

1. Uwagi wstępne

Piśmiennictwo w Serbii, podobnie jak u innych narodów południowo-słowiańskich, pojawiło się bezpośrednio po rozpoczęciu misji morawskiej. Jego początki są datowane na okres między 867 i 874 rokiem. Przypuszcza się, że piśmiennictwo zawitało do Serbii dwutorowo:

- 1/ ze wschodu – za cara Symeona w trakcie krótkotrwałego poszerzania terytorium Bułgarii, oraz
- 2/ z południa – z Przymorza Adriatyckiego.

Terytorium zajmowane przez średniowiecznych Serbów znajdowało się na przecięciu dwóch różnorodnych kulturowo i cywilizacyjnie stref wpływów (greckiej i łacińskiej), oraz dwóch sfer językowych: greckiego i łacińskiego¹. Księgi starocerkiewne, które zaczęły pojawiać się na tych terenach nie pochodziły jednak z zachodnich terenów tradycji cyrylo-metodiańskiej, lecz z południa – ze Szkoły Ochrydzkiej, z której przez Skopje trafiały do Niszu, Lipljanu, Pacu, Prizrenu, Skadaru itd².

W początkowym okresie swojego piśmiennictwa Serbowie, podobnie, jak i ich sąsiedzi, paralelnie wykorzystywali ǵłagolicę i cyrylicę. Bardzo szybko jednak doszło u nich do zmniejszania się roli ǵłagolicy i następnie do jej wyeliminowania. Cyrylica umocniła się do tego stop-

1 Na podstawie zachowanych piśmienniczych zabytków antycznych uważa się, iż granica sfer wpływu tych języków przebiegała poprzez środek Albanii, Kosowo i Metochię, Nisz i Sofię, aż do Morza Czarnego. Na północny-zachód od tej granicy znajdują się napisy antyczne zapisane łacinką, a na południowy wschód zaś – greką.

2 Por.: А. МилѠановић, *Крајшка исѠиорија срѠској књижевној језика*, Завод за уѠбенике, Београд 2006, s. 29.

nia, iż w XII wieku była już powszechna³. Jednak zabytki serbskiego piśmiennictwa głagolickiego takie, jak *Маријано (Маријанско) јеванђеље* z początków XI wieku, czy *Гриковићев одломак айосїола* z początków XII wieku, pomocne były jeszcze w XIV wieku przy odprawianiu nabożeństw. Świadczy to o, przynajmniej, biernej znajomości jeszcze w tym okresie pisma głagolickiego.

Zwycięstwo cyrylicy i uzyskanie statusu serbskiego pisma narodowego zapoczątkowało i umożliwiło w późniejszych okresach jej kodyfikację.

2. Cyrylica

Rozwój „cyrylicy serbskiej”, jako oryginalnej pośród alfabetów cyrylickich zapoczątkowany jest wraz z pojawieniem się w niej nowego, specyficznego dla niej, serbskiego grafemu - „dzierwu”.

W przeciwieństwie do wykorzystywanej np. u Chorwatów łacinki, cyrylica już od samego początku posiadała dużą liczbę liter. Włączyła mianowicie w swój szereg przede wszystkim wszelkie litery greckie – dzięki swoim możliwościom posiadała charakter pisma grecko-słowiańskiego (miała możliwość dosłownego zapisu wyrazów nie tylko słowiańskich, ale i greckich). Poza tym została ona uzupełniona o słowiańskie wypracowania Cyryla, oraz dodano do niej system joty z samogłoskami (wg wzoru na przejęte *Ю* w znaczeniu „ju” wprowadzono także litery na określenie „ja”, „je” itp.). Uzupełniono ją także o nowy na gruncie słowiańskim dzierw – *ћ*⁴ – określający fonem *g'* i występujący wcześniej w greczyzmach. Dzięki tym innowacjom serbska redakcja pisma szybko została rozróżniona fonetycznie i graficznie od pozostałych redakcji. Umownie też wprowadzenie zmian dało początek rozwojowi serbskiego alfabetu cyrylickiego⁵.

Ostateczną formę serbska cyrylica osiąga wraz z pojawieniem się w 1818 roku publikacji *Српски рѣчник*⁶ Vuka Karadžicia oraz po jego reformie ortografii i języka.

3 Ibidem, s. 30.

4 Litera ta na trwałe weszła do cyrylicy zachodniej – bosanicy. W cyrylicy serbskiej (serbskiej redakcji cyrylicy) (...) *problem đervu przewija się przez całą historię serbskich szkół ortograficznych, które go wprowadzały lub likwidowały. Na przykład szkoły zetsko-humska używały tego znaku, nie używała go natomiast szkoła raszka. Na terenie redakcji serbskiej dzierw wytmawiano jako fonem ѣ. Pod koniec XIV w. najpierw na terenie Bośni, a później i na pozostałym obszarze pojawiła się wymowa dzierwu jako ć. B. Oczkova, Zarys historii języka serbsko-chorwackiego, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1983, s. 40.*

5 Пор.: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правойис српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2002, s. 26.

6 Ibidem.

Wzorując się na wprowadzonej w Rosji w 1708 roku przez Piotra I zmodyfikowanej wersji cyrylicy, tzw. *graždance*⁷, Karadžić, w odróżnieniu od reform alfabetu cyrylicy u innych prawosławnych narodów w tym okresie, zdecydował się na wprowadzenie do alfabetu znaczących innowacji, opartych jednak na wcześniejszych wypracowaniach. Innowacje te, wraz ze specyfiką dziewiętnastowiecznego języka serbskiego umożliwiły mu⁸ pozostawienie w alfabecie tylko 30 liter i to w myśl ogólnej zasady: *Пиши као што говориши - пишиј као што је написано*, a dokładniej – jeden fonem – jedna litera i jedna litera – jeden fonem⁹. Reforma alfabetu Vuka polegała na tym, iż przejął on 24 litery ze starszego piśmiennictwa (znane dziś przez wszystkie alfabety cyrylicy - dlatego traktuje się je jako cyrylicę ogólną) oraz, co istotne, wprowadził sześć specyficznych dla serbskiej odmiany cyrylicy liter, por.:

- 1/ przejęte z łacinki j;
- 2/ połączenia л и н z jerem miękkim - љ, њ;
- 3/ wprowadzony pierwotny dzierw – ħ (ć) i przekształcone ħ̇ (đ), używane wcześniej przez Dositeja Obradovicia, a we wcześniejszych zabytkach służące na oznaczenie fonemu ǰ i ć oraz
- 4/ przejęte z cyrylicy wówczas alfabetu rumuńskiego ȣ¹⁰.

Początkowo propozycje Vuka budziły sprzeciw intelektualistów serbskich - zarzucano mu m.in., iż wprowadzeniem z pisma łacińskiego j zdradza „serbskie prawosławne korzenie”. Nie wszyscy też skłonni byli uznać nowe fonetyczne zasady pisowni, opierając się na przeświadczeniu, iż w ten sposób zaciera ona etymologię. Dlatego wypracowania Vuka oficjalnie zostały wprowadzone i uznane w Serbii dopiero w 1868 roku. Później zaś, przyjęły się one w Czarnogórze i wśród serbskiej ludności w Bośni. Dzisiaj alfabet ten pełni funkcję jedyne oficjalnego alfabetu w Republice Serbii (wcześniej także w Republice Serbskiej w Bośni) mimo, iż równolegle Serbowie używają także łacinki (patrz: niżej).

3. Łacinka

Serbowie spotykają się z alfabetem i pismem łacińskim późno, bo dopiero w drugim dekadzie XX wieku. W czasie I wojny światowej na

7 Zbliżona do form łacińskiej antykwy odmiana graficzna rosyjskiej cyrylicy, jak sugeruje nazwa używana w pismach świeckich. Por.: W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1989, s. 198-199.

8 Co prawda za cenę dalszego oddalania się pisma serbskiego od innych pism cyrylicy (z wyjątkiem pisma Macedończyków, którzy częściowo uznali w swoim piśmie część innowacji Karadžića) w szczególności rosyjskiego.

9 Por.: M. Пешикан, J. Јерковић, М. Пижурица, op. cit., s. 27.

10 Por.: V. Frančić, *Gramatyka opisowa języka serbochorwackiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 23.

początku 1916 roku władza austriacka wprowadzając decyzję o wycofaniu cyrylicy ze szkół i życia publicznego zastąpiła ją alfabetem/pismem łacińskim. To polityczne posunięcie spowodowało, iż Serbowie po raz pierwszy w swej historii znaleźli się w sytuacji, iż we wzajemnej komunikacji szeroko zaczęli korzystać z łacinki. Jesienią 1918 roku, po przebranej przez państwa centralne, do których należały Austro-Węgry, łacinka została zniesiona na rzecz alfabetu i pisma cyrylicy¹¹. Wraz z powstaniem Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a następnie Jugosławii łacinka powraca jednak w Serbii do użycia. Początkowo jako środek pomocniczy w komunikowaniu się z bliskimi narodami należącymi do wspólnego państwa (Chorwaci, Bośniacy, Słoweńcy), a potem też jako paralelne, alternatywne pismo w samej Serbii. Zbliżenie językowe między Serbami i Chorwatami, a zwłaszcza zbliżone zasady pisowni sprawiły, że gajica z powodzeniem była używana przez Serbów przez wiele dziesięcioleci. Kres Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i krwawy rozpad tego państwa na niezależne republiki spowodował w Serbii sterowany częściowo politycznie odwrót od alfabetu łacińskiego. Znalazło to swoje ustawowe potwierdzenie już w Konstytucji Republiki Serbii z 1990 roku¹², oraz 2 lata późniejszej Konstytucji Związkowej Republiki Jugosławii¹³, dające prym pismu cyrylicy. Uchwalona w 2006 roku nowa Konstytucja Republiki Serbii wskazuje już na cyrylicę jako jedyny urzędowy alfabet w Republice Serbii¹⁴. Jednak zabiegi, aby jedynie cyrylica była obowiązkowym alfabetem nie przynoszą rezultatu – dalej wykorzystuje się oba alfabety (choć łacinka niekonstytucyjnie) i widać tu pewną rozgraniczenie funkcjonalne – pismo i alfabet cyrylicy używany jest w dokumentach państwowych, urzędowych i większości rozpraw naukowych, a łacinka częściej w beletrystyce, czasopismach finansowanych lub współfinansowanych przez instytucje zachodnie, w internecie i dużo rzadziej publikacjach naukowych.

11 Rog.: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижиарица Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 1998, s. 304-305.

12 У Републици Србији у службеној је употреби српско-хрватски језик и ћирилично писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом. Устав Републике Србије, Члан 8. „Службени гласник РС”, број: 1/90.

13 У Савезној Републици Југославији у службеној употреби је српски језик екавског и ијекавског изговора и ћирилично писмо, а латиничко писмо је у службеној употреби, у складу са уставом и законом. Устав Савезне Републике Југославије, Члан 15. „Службени лист Савезне Републике Југославије”, година I, број 1, Београд, понедељак, 27. април 1992.

14 У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основу Устава, Устав Републике Србије, Члан 10, *Језик и писмо*, (wyd. internetowe: http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=382&t=Z#).

4. Serbskie dyskusje wokół statusu i użycia występujących współcześnie obu alfabetów

Po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii rozgorzały w Serbii, często żarliwe, dyskusje i polemiki dotyczące sytuacji alfabetów i pism. Społeczeństwo serbskie jest dziś w tym zakresie bardzo spolaryzowane. Z jednej strony wskazuje się na zagrożenia wynikające z używania łacinki i powolnego wypierania przez nią cyrylicy, z drugiej zaś zwolennicy równoprawnego wykorzystywania pisma łacińskiego i cyrylicy zwracają uwagę, iż wprowadzony w konstytucji zapis taktujący cyrylicę jako jedyne pismo w Serbii jest pogwałceniem podstawowych praw człowieka w stosunku do tych Serbów, którzy korzystają z pisma łacińskiego. Dyskusje te odbywają się najczęściej w mediach: na łamach internetowych¹⁵, w czasopiśmie, radiu i telewizji. Nierzadko też dyskutuje się o tym problemie na konferencjach naukowych¹⁶. Zwolennicy cyrylicy uważają, iż w czasach powszechnej globalizacji, gdy alfabet łaciński (przede wszystkim poprzez język angielski) stał się dominującym w świecie, to celem powinna być obrona serbskiego pisma narodowego przed dominacją łacinki. Wychodzą oni również z założenia, iż w czasach wspólnoty języka serbsko-chorwackiego (lub chorwacko-serbskiego) i „równouprawnienia” łacinki i cyrylicy, nikt nie spodziewał się, że dojdzie do powolnego odstępowania od używania cyrylicy.

Cyrylica uważana za tradycyjne pismo Serbów, jest używana geograficznie przede wszystkim w Serbii Środkowej, Czarnogórze i przez Serbów w Bośni, rzadziej przez Serbów w Chorwacji i na północy Republiki Serbii - w Wojwodinie. Według zwolenników stosowania cyrylicy w piśmie Serbowie, zwłaszcza młodzi, często korzystają z łacinki. Winą za taki stan rzeczy obrońcy cyrylicy obarczają coraz bardziej powszechną informatyzację kraju, która doprowadziła do sytuacji zaniku używania alfabetu cyrylicy. Serbowie, którzy korzystali z komputerów i internetu, z powodów praktycznych używają pisma łacińskiego coraz częściej.

Uważa się, iż coraz mniejsze zainteresowanie cyrylicą (zwłaszcza wśród młodszego pokolenia Serbów) ma związek z powszechną globalizacją, w której zasady włączona jest też Serbia. Państwo to, jak każde inne obecnie, jest zależne - głównie ekonomicznie (handel) - od sąsiadów, a w handlu z nimi na oznaczenie eksportowanych przez siebie produktów stosuje alfabet łaciński, który automatycznie przenoszony jest i do zapisu przez samych Serbów. Aspekt ekonomiczny (a i niewątpli-

15 Por.: <http://www.cirilica.org/wp/index.php>, <http://srpskalatinica.tripod.com/>.

16 Пор.: *Инијернеј и ћирилица – српски језик, писмо и култура у савременим информационом технологијама*, Београд 11. 02. 2002).

wie reklamowy) w tym zakresie, ograniczony w tym wypadku do Serbii, związany jest również z faktem, iż państwo (firmy) serbskie tworzy dobra, wyglądem i nazwą przypominające produkty zagraniczne. Przedsiębiorstwa produkujące powyższe dobra, w celach marketingowych, dla zwiększenia możliwości do ich opisu i promocji używają alfabetu łacińskiego. Podobny problem, według obrońców cyrylicy, dotyczy dóbr duchowych i ogólnie pojętych mass mediów - książek i czasopism, które publikowane są zapisem łacińskim nawet wtedy, jeśli ich miejscem dystrybucji jest rynek serbski.

Podkreśla się także, iż dodatkowym czynnikiem mniejszej popularności cyrylicy jest zwrot części Serbów ku kulturze zachodniej – chęć życia według „zachodniego” ideału. Uważa się zatem, iż w Serbii doszło w tym zakresie do znacznego, niepotrzebnego zapotrzebowania na leksykę pochodzenia obcego i posługiwania się nią nawet w środowiskach naukowych, przez co częściej w tym celu używane jest, według zwolenników cyrylicy, „obce” pismo tj. łacinka. Uważają, iż ci, którzy walczą o prawo do korzystania z łacinki traktują ją jako jeden z warunków przystąpienia do Unii Europejskiej, co, według nich, jest rozumowaniem błędnym¹⁷.

Wskazuje się przy tym, że już Josip Broz Tito podkreślał „serbskość” cyrylicy (oznaka przynależności do prawosławia) i zrównał łacinkę z cyrylicą. W 1954 r. w Nowym Sadzie potwierdzono istnienie wspólnego języka dla Serbów, Chorwatów i Czarnogórców. Ustalono między innymi równoprawność dialektów chorwackich i serbskich oraz alfabetów łacińskiego i cyrylicy.

W 2001 roku powstało Stowarzyszenie obrony cyrylicy z siedzibą w Nowym Sadzie. Stowarzyszenie postawiło sobie trzy cele:

- 1/ przypominanie władzy o obowiązku używania cyrylicy na terenach serbskich;
- 2/ organizowanie spotkań dotyczących ochrony cyrylicy;
- 3/ samą ochronę cyrylicy.

Członkowie Stowarzyszenia są autorami licznych artykułów naukowych dotyczących obecnej sytuacji alfabetu cyrylicy w Serbii. Kampania w obronie cyrylicy widoczna jest na serbskich ulicach i, przede wszystkim, na Uniwersytecie Belgradzkim, w którym swego czasu widoczne były plakaty z hasłem „Ocal cyrylicę”¹⁸.

17 Problemu takiego nie mieli Bułgarzy, dzięki którym Unia Europejska wzbogaciła się o jeszcze jeden alfabet urzędowy (cyrylicy).

18 Por.: Р. Томић, *Смрти ћирилице*, [w:] http://www.cirilica.org/dokumenti/jezik/smrt_cirilice.html.

Z drugiej jednak strony przeciwnicy jednego tylko pisma uznanego przez konstytucję – cyrylicy – wskazują m. in. na obowiązujący w szkolnictwie serbskim *Правопис српскога језика*¹⁹, którego autorzy zwracają uwagę na fakt, iż język serbski korzysta z dwóch pism standardowych: cyrylicy i łacinki, dlatego uznanie przez ustawę zasadniczą tylko jednego obowiązującego pisma, cyrylicy, uważają za nieprawne i „niekonstytucyjne”. W celu rozwiązania konstytucyjnego problemu proponują zatem zapis w konstytucji:

- 1/ mówiący o oficjalnym języku serbskim – bez wymieniania urzędowego alfabetu, lub
- 2/ zapis o oficjalnym języku serbskim z oboma alfabetami urzędowymi²⁰.

Роберт Бонковски СРПСКА ПИСМА

Резиме

Рад се тиче писама код Срба од почетка писмености до данас. Савремени Устав Републике Србије из 2006. године наводи ћирилицу као службено писмо у Републици Србији. Данашњи положај употребе ћириличног писма изгледа ипак мало другачије. Зато је у чланку већа пажња посвећена савременом стању ћириличног писма према латиничком, те на дискусије око статуса и употребе ћирилице и латинице.

¹⁹ Пор.: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *op. cit.*

²⁰ Пор.: http://srpskalatinica.tripod.com/drzavno_pitanje.htm.